

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Розглядаються основні новації пенсійної реформи в Україні 2011 року, економічні та соціальні детермінанти, що спричинили реформу пенсійної системи в Україні.

Ключові слова: реформа пенсійної системи, тривалість життя при народженні, тривалість життя при досягненні пенсійного віку, демографічне навантаження, пенсійні видатки.

Рассматриваются основные новации пенсионной реформы в Украине 2011 года, экономические и социальные детерминанты, которые определили ход реформы пенсионной системы в Украине.

Ключевые слова: реформа пенсионной системы, продолжительность жизни при рождении, продолжительность жизни в случае достижения пенсионного возраста, демографическая нагрузка, пенсионные затраты.

The main innovations of the pension reform in Ukraine in 2011, economic and social determinants that led to reform of the pension system in Ukraine considered in the article.

Keywords: reform of the pension system, life expectancy at birth, life expectancy at retirement age, demographic burden, pension expenditures.

10 вересня 2011 р. Президентом України підписаний прийнятий 8 липня того ж року Закон України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" № 3668 VI. Закон набрав чинності з 1 жовтня 2011 р. Пенсійна реформа стартувала в Україні в четвертому кварталі, а не з початку року, і, тим більше, не в 2010 році або раніше, як цього вимагав Міжнародний Валютний Фонд. Її відстрочення можна пояснити, у першу чергу, побоюваннями політиків непопулярних кроків, жорсткими кардинальними змінами. Пенсійна реформа – найбільш довгострокова. Вона реалізується не роками, а десятиліттями. Реформа, яку зараз розпочав український уряд, закінчиться тільки через тридцять-сорок років, коли на пенсію вийде останній випускник вузу, який почав працювати за чинної пенсійної системи. Проте факт її запровадження змушує з'ясувати його ж причини.

Проблемами доцільності, конкретних шляхів реалізації, суперечностей реформи пенсійної системи в Україні займаються не тільки і не стільки економісти-науковці, але й політики, демографи, соціологи, журналісти, фахівці різноманітних наукових та науково-дослідних установ: Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України, зокрема директор цієї установи Е. Лібанова, Міністерства праці та соціальної політики України, Науково-дослідного інституту праці та зайнятості населення Міністерства праці та соціальної політики тощо. До розгляду цієї проблеми долучилися і міжнародні експерти, зокрема представники Аналітично-дорадчого центру Блакитної стрічки ПРООН, що фінансується ЄС, співфінансується та виконується ПРООН, спеціалісти з питань пенсійної реформи Проекту USAID "Проект розвитку фінансового сектору (FINREP)", експерти Світового банку, Європейської комісії, ОЕСР, ПРООН та ін.

Серед численних публікацій, що роз'яснюють необхідність, етапність та бажані результати пенсійної ре-

форми, відсутнє комплексне дослідження економічних та соціальних детермінант, які зумовили запровадження реформи пенсійної системи в Україні.

Метою цієї статті є з'ясування економічних та соціальних чинників, що призвели до введення пенсійної реформи в Україні.

Основними новаціями нинішньої пенсійної реформи, згідно до вищезазначеного Закону, є наступне [1]:

підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років; збільшення страхового стажу до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків; підвищення пенсійного віку чоловіків-

держслужбовців до 62 років. Проте вже у грудні 2011 р. граничний вік перебування на державній, дипломатичній службі та на службі в органах місцевого самоврядування підвищено до 65 років [2];

призначення пенсії науковому та науково-педагогічному працівникові за таких умов: чоловікам – після досягнення ними віку 62 роки за наявності стажу наукової роботи не менш як 20 років, жінками – пенсійного віку за наявності стажу наукової роботи не менш як 15 років;

обмеження розміру максимальної пенсії для осіб, які втратили працездатність, на рівні 7640 грн;

зменшення з 90 % до 80 % заробітної плати для нарахування пенсій для державних службовців;

передбачено створення приватних пенсійних фондів тощо.

Розглянемо основні детермінанти, що зумовили реформу пенсійної системи в Україні.

1. *Підвищення тривалості життя при досягненні пенсійного віку.*

Середня очікувана тривалість життя жінок при досягненні ними 55-річного віку становила 25 років (нагадаємо, що до введення пенсійної реформи верхня межа працездатного віку для українських жінок становила 55 років). На думку демографів та політиків, це цілком нормальний показник, і він був підставою для того, аби

підвищити пенсійний вік для українських жінок.

Із тривалістю життя чоловіків при досягненні ними пенсійного віку, тобто 60-ти років, набагато складніше. Адже після досягнення ними зазначеного віку вони живуть у середньому лише 15 років, а у 2020 р. цей показник підвищиться лише на 2 роки і становитиме 17 років (див. табл. 1). Але у майбутньому пенсійний вік, ймовірно, доведеться підвищувати й українським чоловікам.

Для порівняння: у Німеччині жінки виходять на пенсію, як і чоловіки, у 65 років, маючи при цьому середню очікувану тривалість життя пенсійного віку у 20 років. Для чоловіків вона становить 17 років. З огляду на зростання тривалості життя, пенсійний вік у Німеччині поступово підвищують до 67 років.

Слід наголосити, що не варто плутати показник тривалості життя при досягненні пенсійного віку з показником власне середньої тривалості життя. Також не варто як аргумент "проти" називати й середню очікувану тривалість життя людей при народженні, яка серед українських чоловіків у 2010 р., за даними Світового банку, становила взагалі 59 років [4]. Адже тут йдеться і про дитячу смертність, і про смертність у працездатному віці, та про інші фактори, які пенсійного віку мало стосуються. Смертність же серед тих чоловіків, що доживають до пенсійного віку, не зростає. А отже, боятися того, що в Україні мало хто взагалі доживатиме до нової, "старшої", пенсії, скоріше за все, не варто.

Таблиця 1

Динаміка показників тривалості життя в Україні*

Показники	Роки	Чоловіки	Жінки
Вірогідність дожити до 60 років, %	2010	68	87
	2020 (прогноз)	74	89
Очікувана тривалість життя при досягненні 60-річного віку, років	2010	15	20
	2020 (прогноз)	17	21

* Розроблено автором на основі джерела [3].

2. Підвищення очікуваної середньої тривалості життя при народженні.

Середньостатистична очікувана тривалість життя пересічного українця в період 2009–2010 рр. перевищує 70 років: для жінок – більше 75 років, а для чоловіків – дещо більше за 65 років.

Табл. 2 наочно демонструє тенденцію зміни очікуваної тривалості життя при народженні українських громадян залежно від фази сучасних економічних коливань. У період так званої "великої української депресії" 90-х років

XX ст. тривалість життя при народженні як жінок, так і чоловіків зменшилась і досягла свого критичного значення в період 1995–1996 рр. Стагфляція, тривала рецесія,

супергіперінфляція, циклічне безробіття – усі ці вкрай небажані та небезпечні у довгостроковому періоді для економіки явища призвели до того, що тривалість життя жінок в Україні скоротилася більш ніж на 1,5 роки і складала 72,65 років, а пересічного українського чоловіка зменшилась майже на 3 роки і становила всього 61,4 роки (нагадаємо, що пенсійний вік для чоловіків починався з 60 років, тобто тривалість життя чоловіків у пенсійному віці була надзвичайно мала; це призвело до підвищення тенденції приховування ними доходів від оподаткування, до зростання прихованої зайнятості, тобто до поглиблення тінізації економіки).

Таблиця 2

Динаміка середньої очікуваної тривалості життя при народженні в Україні*

Період, за який розраховані показники (роки)	Середня очікувана тривалість життя при народженні					
	обидві статі		чоловіки		жінки	
	років	динаміка (↑ – зростання, ↓ – зменшення)	років	динаміка (↑ – зростання, ↓ – зменшення)	років	динаміка (↑ – зростання, ↓ – зменшення)
1991–1992	69,30	-	64,20	-	74,18	-
1995–1996	66,93	↓	61,40	↓	72,65	↓
2000–2001	68,33	↑	62,77	↑	74,08	↑
2004–2005	67,96	↓	62,23	↓	73,97	↓
2005–2006	68,10	↑	62,38	↑	74,06	↑
2006–2007	68,25	↑	62,51	↑	74,22	↑
2007–2008	68,27	↑	62,51	-	74,28	↑
2008–2009	69,29	↑	63,79	↑	74,86	↑
2009–2010	70,44	↑	65,28	↑	75,50	↑

* Розроблено автором на основі джерела [3].

Період економічного підйому 2000–2007 рр., окрім покращення основних макроекономічних показників (зростання обсягів національного виробництва, ділової активності, зайнятості тощо), ознаменувався зростанням тривалості життя українських громадян. Виняток становить період складного неоднозначного політичного протистояння в країні 2004–2005 рр., що не лише погіршило загальноекономічні умови – зростання інфляції, невпевненість у майбутньому тощо – але й вплинуло на незначне (на 0,37 років порівняно з 2000–2001 рр.), а таки зменшення тривалості життя українських громадян. При цьому цікавим є той факт, що попередня криза кінця 2008–2009 рр. та посткризовий період не змінили зага-

тривалості життя при народженні в Україні як серед чоловіків, так і для жінок. Загалом можна стверджувати, що за останні 15 років українці стали жити довше.

На збільшення загальної тривалості життя при народженні в Україні впливають і позитивні зміни смертності від зовнішніх чинників протягом останніх років (див. табл. 3).

За даними табл. 3 можна зробити висновок, що смертність від зовнішніх чинників в Україні за період 2007–2010 рр. скоротилася на 44,2 тис. осіб. І це також є позитивна тенденція та об'єктивна підстава для підвищення пенсійного віку для українських громадян.

3. Зростання демографічного навантаження, тобто кількості пенсіонерів до громадян працездатного віку.

льної позитивної тенденції до подовження очікуваної |

Таблиця 3

Динаміка смертності від зовнішніх чинників в Україні (тис. осіб)*

Зовнішні чинники смертності	Роки	
	2007	2010
Усього	133,6	89,4
<i>у тому числі:</i>		
навмисне самоушкодження (самогубство)	22,7	20,5
Напади	27,8	18,7
ДТП	23,2	11,1
Алкоголь	15,2	8,0
Утоплення	10,9	6,6
інші фактори	33,8	24,5

* Розроблено автором на основі джерела [3].

Станом на 2010 р. – до введення пенсійної реформи – в Україні проживало 13,721 млн пенсіонерів (у 2011 р. 13,738 млн) і 15,2 млн платників податків працездатного віку. Це означає, що на 100 працюючих у країні припадав 91 пенсіонер. Ще 50 років тому це співвідношення становило 23 пенсіонери на 100 працюючих громадян. За підрахунками демографів, уже в 2015 р. на кожні 100 працюючих припадатиме 100 пенсіонерів. Надалі пропорція тільки погіршуватиметься. За підрахунками Світового банку, до середини нинішнього століття, якщо змін не буде або вони будуть незначні, в Україні на десятох працюючих припадатиме 14 пенсіонерів, тобто на 100 працюючих – 140 (!) пенсіонерів. Кількість платників податків до 2050 р. зменшиться на 25 %, а кількість тих,

хто отримуватиме пенсії, зросте на 8 % [4]. Такі демографічні зміни можуть призвести до краху пенсійної системи, оскільки фінансування пенсій буде просто неможливим. У табл. 4 відображені демографічні тенденції, розраховані головним вітчизняним статистичним органом країни – Державним комітетом статистики України.

Дані табл. 4 свідчать, що попри тенденцію скорочення загальної кількості населення в Україні – за прогнозними показниками за півстоліття (з 2000 по 2050 рр.) майже на чверть (на 23 %) – неухильно зростатиме демографічне навантаження. Це була ще одна вага підстава для здійснення кардинальних змін у пенсійній системі.

Таблиця 4

Демографічні тенденції в Україні, %*

Показники	По факту, за роками			Прогноз, за роками		
	1995	2000	2010	2020	2030	2050
Населення	100,0	95,7	89,1	85,2	81,0	72,7
Демографічне навантаження (65 і старше) / (15–64)	20,6	20,3	22,3	24,8	30,0	38,7
Населення пенсійного віку (55+/60+) / населення працездатного віку (16–54/59)	40,4	41,6	40,5	49,1	53,1	72,1

* Розроблено автором на основі джерела [5].

4. Низький рівень пенсій.

В Україні пенсії отримують три категорії людей: діти, які втратили батьків та отримують пенсію з втрати годувальника; інваліди працездатного віку, які отримують пенсію з інвалідності, та люди похилого віку, що отримують пенсію за віком або за вислугою років. Ці три категорії людей отримують від держави утримання з однієї простої причини – вони з тих чи інших причин не можуть працювати. Проте рівень отримуваних пенсій

українськими пенсіонерами є надзвичайно низьким. Понад дві третини пенсіонерів отримують пенсії до однієї тис грн. У той же час, середній розмір "спеціальних" пенсій щонайменше у 2,5 рази перевищує середній розмір пенсії, призначеної на загальних умовах.

З табл. 5 видно динаміку різних видів середнього розміру призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду України за різні роки незалежності.

Таблиця 5

Середній розмір місячної пенсії в Україні (на початок року), грн*

Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду			
	усього	у тому числі:		
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника
1996	38,7	38,8	45,6	33,2
2000	68,9	69,3	82,3	52,0
2005	316,2	323,8	305,2	262,9
2009	898,4	942,7	742,7	647,0
2010	999,0	1039,6	848,8	771,2
2011	1121,8	1156,0	1001,5	914,4

* Розроблено автором на основі джерела [5].

Якщо порівняти ці дані з тими, які мають пенсіонери в інших країнах, то виявиться, що середня пенсія в Україні у 14 разів менша, аніж у Фінляндії, у 9 разів менша, ніж у США і Німеччині, учетверо менша за пенсію в Польщі та навіть удвічі нижча за середню російську пенсію [4]. Крім того, загалом середня українська пенсія

менша від середньої зарплати в Україні майже у 2,5 рази (1121,8 грн проти 2727 грн на кінець 2011 р.).

Отже, низький рівень пенсій не може забезпечити достатній рівень життя українських пенсіонерів, а подовження працездатного віку має підвищити рівень отримуваних доходів зокрема і рівень життя, загалом.

5. Одночасне повне отримання двох взаємовиключних видів доходів – пенсії та зарплати.

Більше чотирьох мільйонів українських пенсіонерів – майже кожен четвертий – продовжують працювати після досягнення ними пенсійного віку. І отримують при цьому не лише зарплату, але й пенсію. Низький рівень мінімаль-

ної пенсії (734 грн на кінець 2010 р. та 800 грн з 1 грудня 2011 р.), яку отримує переважна більшість українських пенсіонерів (див. табл. 6), змушує їх шукати інших джерел доходів, працювати, у кращому випадку, легально й отримувати офіційну зарплатню, або ж перебувати у стані прихованої зайнятості та отримувати тіньові доходи.

Динаміка мінімальних соціальних стандартів в Україні, грн*

Таблиця 6

	Роки				
	2010	2011			
		з 1.01	з 1.04	з 1.10	з 1.12
Мінімальна пенсія	734	750	764	787	800
Прожитковий мінімум	875	894	911	934	953
Мінімальна зарплата	922	941	960	985	1004

* Розроблено автором на основі джерела [5].

Такий стан речей не дає Пенсійному фонду можливості збільшити пенсії тим, кому вони дійсно потрібні – людям, які не можуть працювати в силу свого віку або фізичних обмежень. Одночасне повне отримання як пенсії, так і заробітної плати може бути виправданим лише в тому випадку, коли пенсія є мінімальною. Однак в Україні існує величезна кількість працюючих пенсіонерів – народних обранців, колишніх військовослужбовців, чорнобильців тощо, – пенсія яких є вищою за мінімальну в країні. У більшості європейських країн повне отримання заробітної плати та пенсії неможливе. Таку можливість також треба обмежувати і в Україні. Збільшення пенсійного віку, заборона на отримання спецпенсій пенсіонерам, які працюють, та збільшення термінів пенсійного стажу спрямовані на відновлення істинного поняття пенсії – як державної допомоги непрацездатним людям.

6. Великі витрати на пенсії від ВВП та незбалансований бюджет Пенсійного фонду.

Видатки на виплату пенсій численної армії українських пенсіонерів зростають випереджальними темпами порівняно з можливостями економіки щодо їх забезпечення. Питома вага пенсійних видатків у ВВП в Україні є однією з найвищих у світі й має тенденцію до збільшення: у 2004–2007 рр. – 12–14 %, у 2008 р. – 15,8 % ВВП, у кризовому 2009 р. цей показник досяг 18,0 % ВВП, при цьому трансферти з держбюджету склали майже 40 % доходів Пенсійного фонду. За минулі 2 роки частка пенсійних видатків вже перевищила 18 % українського ВВП [5]. Жодна країна світу не дозволяє собі такого обтяження бюджету. Для порівняння – Польща витрачає на виплату пенсій 13,9 %, Німеччина – 11,4 %, Швеція – 10,4 % ВВП [4].

Бюджет Пенсійного фонду України на 2011 р.*

Таблиця 7

Показники	тис. грн
Усього доходів	193 480 646,2
Усього видатків	209 036 000,0
Перевищення доходів над видатками (+), видатків над доходами (-)	-17 755 053,8
Покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України для виплати пенсій за рахунок коштів Державного бюджету України	17 755 053,8

* Розроблено автором на основі джерела [6].

Із табл. 7 видно, що у 2011 р. дефіцит Пенсійного фонду України перевищив 17,7 млрд грн. Ця "діра" покривається за рахунок коштів Державного бюджету України та означає, що "здаються" інші видатки країни – на медицину, освіту, науку, інфраструктурні проекти тощо. Високі пенсійні зобов'язання відволікають ресурси економіки від цілей розвитку, ставлять під загрозу виконання державою своїх функцій. Зауважимо, що бездефіцитний бюджет пенсійного фонду уряд країни планує отримати вже у 2013 р.

Отже, наразі Пенсійний фонд, витрачаючи більше, ніж отримує, і провокуючи створення величезного дефіциту бюджету, ставить під загрозу зростання всієї економіки країни.

7. Залежність від кредитування МВФ.

Однією з головних вимог Міжнародного валютного фонду в обмін на кредитування ним української економіки було запровадження пенсійної реформи в Україні, зокрема підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років. У результаті порушення попередніх домовленостей, зокрема стосовно строків запровадження пенсійної реформи, у 2011 р. українська економіка втратила можливість отримати три "порції" кредиту від МВФ у

розмірі 1,5 млрд дол. США кожний у межах програми stand-by загальним обсягом 15,5 млрд дол. США.

Будучи залежними від зовнішніх запозичень, маючи потребу в покритті дефіциту державного бюджету країни та фінансуванні реального сектору економіки, відчуваючи загрозу виникнення другої хвилі світової економічної кризи, ми врешті-решт пристали на зазначені вимоги. У результаті домовленості між МВФ та українським урядом, останній узяв на себе зобов'язання та у четвертому кварталі 2011 р. розпочав пенсійну реформу.

Отже, подовження тривалості життя при досягненні пенсійного віку, швидкість старіння населення та зростання демографічного навантаження, тенденція до перевищення кількості пенсіонерів над громадянами працездатного віку, низький рівень пенсій переважної частини українських пенсіонерів, лідерство України серед європейських країн за обсягами витрат на виплату пенсій у співвідношенні до обсягів ВВП, залежність від кредитування МВФ тощо і були об'єктивними причинами запровадження пенсійної реформи в Україні, відкладати яку на майбутнє виявилось неможливим. Звичайно, як і будь-яка інша рефо-

рма, вона не є досконалою і має багато суперечностей та невирішених проблем (зростання пенсійного віку без відповідної фінансової компенсації у вигляді суттєвого зростання розмірів пенсій, нерівні умови пенсійного забезпечення, складність працевлаштування і високий рівень безробіття людей передпенсійного віку тощо). Але це виходить за межі поставленої мети і є об'єктом уже іншого дослідження.

1. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. – Назва з екрану. 2. Про внесення змін до деяких законів України щодо граничного віку перебування на державній, дипломатичній службі та службі в органах місцевого самоврядування : Закон України від 9 грудня 2011 р. № 4161-VI [Елект-

ронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4161-17>. – Назва з екрану.

3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.

4. Світові індикатори розвитку, 2010 [Електронний ресурс] // Світовий банк : [сайт]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/eca/russian/>. – Назва з екрану.

5. Офіційний сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pension.kiev.ua>. – Назва з екрану.

6. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 695 (695-2011-п) від 20.06.2011) : Постанова КМ України від 9 червня 2011 р. № 643 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4161-17>. – Назва з екрану.

Надійшла до редколегії 3 0 . 1 2 . 1 1